

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.2.08>

This publication was made with the funds of a joint Grant of
EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Катерина БОНДАРЕНКО

Освіта як засіб реабілітації та адаптації до мирного життя учасників бойових дій*

KATERYNA BONDARENKO. Education as a means of rehabilitation and adaptation to peaceful life of combatants.

The article is devoted to post-traumatic stress disorders among military veterans and their rehabilitation and adaptation to civil life. Guarantees of social benefits to military veterans in the sphere of higher and professional education, enshrined in the Ukrainian legislation, are presented. The article examines the international experience in other countries, namely, in the United States regarding programs of social benefits for military veterans. Statistical data on the number of participants in rehabilitation programs in Ukraine and the USA are presented. The problem of rehabilitation and adaptation of military veterans to civil life has risen in Ukraine recently, and therefore, requires further research.

Keywords: education, combatant, veteran, rehabilitation, adaptation to peaceful life.

1. Постановка проблеми

На сучасному етапі Україна змушена вести боротьбу за територіальну цілісність. На Сході країни ведуться бойові дії, в яких беруть участь Збройні сили України. За даними Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичних операцій (АТО) з 2014 по 2017 рік загальна кількість тих, хто брав участь у військових операціях і продовжують воювати налічує 283 895 осіб. [5].

Військові дії створюють екстремальну ситуацію, в якій опиняються учасники цих подій. Виникають ситуації, які мають травматичний вплив на психіку людей. Психологічні наслідки цього впливу призводять до психічних і емоційних розладів. Люди, які були учасниками бойових дій, можуть мати тимчасові труднощі, пов'язані з пристосуванням до мирного життя та подоланням наслідків травматичних подій. Більшості людей через деякий час це вдається. Але, якщо протягом тривалого часу після закінчення травматичної ситуації протягом довгого періоду (місяці або навіть роки) тривають такі симптоми, як:

- періодичні, небажані тривожні спогади про травму;
- кошмари, пов'язані з травматичними подіями;
- сильні емоційні або фізичні реакції на щось, що нагадує травматичну подію;
- негативні думки про себе, інших людей чи світ;
 - безнадійність щодо майбутнього;
 - проблеми з пам'яттю;
 - відчуття відчуженості від родини та друзів;
 - емоційне оціпіння.

Ці симптоми створюють серйозні проблеми в звичайному житті. В таких випадках діагностують посттравматичні стресові розлади (ПТСР).

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) - це психічний стан, який може виникати як відстрочена реакція людини, що пережила жахливу подію або події, такі, як військові дії, теракти, аварії або стихійні лиха, катастрофи, важка фізична травма, побутове або сексуальне насильство, смерть близької людини. [6]

2. Аналіз попередніх досліджень

Останні десятиліття в світі значно зросла кількість наукових і практичних досліджень, присвячених проблемам посттравматичних

стресових розладів. В Україні ця тема набула особливої актуальності після початку військових дій на Сході країни в 2014 році. З'явилося багато публікацій практикуючих фахівців і науковців, в яких розглядаються практичні і теоретичні питання посттравматичних стресових розладів: Турецька Х.І.; Буряк О.О., Гіневський М.І., Катеруша О.О.; Матіяш і Худенко Л.І. та ін.

Серед зарубіжних науковців, які досліджували цю тематику відомі В.Я. Семке, 1999-2002; Б.С.Положий, И.В.Гурин; J. Bell Meisenhelder, 2002; C.L.Franklin et al., 2002; B.C.Frueh et al. 2002.

Грінкер і Шпігель (Grinker R., Spiegel J., 1945 в своїх роботах «Людина в умовах стресу», «Військовий невроз в північній Африці» на основі спостережень за пораненими бійцями описали психічний стан бійців і назвали це «військовий невроз». Подібні симптоми спостерігались у військовополонених і в'язнів концтаборів. [7]

Авраам Кардінер (A. Kardiner) описав і систематизував симптоми, які він спостерігав у постраждалих під час війн. Він назвав це явище «хронічний військовий невроз».

Дослідження свідчать, що симптоми ПТСР проявляються протягом декількох місяців з моменту травмування. В значній більшості випадків вони проходять протягом 12 місяців після травми в однієї третини потерпілих, через 4 роки після травматизації у половини постраждалих спостерігається повна відсутність скарг.

За даними статистики Центру досліджень здоров'я військових (RAND) станом на вересень 2014 р. в США налічувалось 2,7 млн. ветеранів війни в Іраку та Афганістані, з них 20% ветеранів мають ПТСР або депресію. 50% пацієнтів із ПТСР не звертаються за лікуванням. Розподіл по ПТСР між службами: армія - 67% випадків, ВПС 9%, ВМС 11%, морські піхотинці 13%. [8]

3. Виклад основного матеріалу

В Україні, за офіційними даними, 90% демобілізованих бійців АТО потребують проведення комплексної реабілітації. За даними МОЗ України, кількість військовослужбовців-учасників антитерористичних операцій (АТО), які знаходились під наглядом на кінець 2016 року з ПТСР збільшилась до 32,6% від усього населення з ПТСР, кількість жінок складала 6 осіб (0,54%), чоловіків – 1096 або 99,46%. [9]

Психотерапевтичні стратегії лікування ПТСР включають травмоорієнтовану психотерапію, когнітивно-біхевіоральну терапію, формування соціальної підтримки та соціальної інтеграції учасників

бойових дій. Лікування ПТСР спрямоване на допомогу в подоланні неконтрольованих травматичних спогадів і психоемоційних реакцій, інтеграція травматичного досвіду в Я-концепцію.

Освіта як засіб реабілітації учасників бойових дій і їх адаптацію до мирного життя був запропонований в США в 1944 році. Цей Закон, широко відомий як Закон про пільги демобілізованим - довгий час обговорювався в Конгресі і Сенаті США. Ідея платити безробітним ветеранам 20 доларів на тиждень була відкинута, оскільки вважалося, що це зменшить їх стимул шукати роботу. Інші поставили під сумнів концепцію відправлення ветеранів, які постраждали від бойових дій, до коледжів та університетів. Незважаючи на розбіжності, нарешті на законодавчому рівні була затверджена програма допомоги ветеранам в адаптації до цивільного життя. Була створена Адміністрація у справах ветеранів, яка відповідає за виконання ключових положень Закону: освіта та навчання, гарантування кредитів на житло, ведення фермерських господарств або підприємницьку діяльність, а також соціальні виплати по безробіттю. У 2008 році Закон про пільги демобілізованим був оновлений. Згідно внесених змін ветеранам, учасникам бойових дій до або після 11 вересня 2001 р. були розширені пільги на освіту, а саме, фінансування більшої частини витрат на освіту, а також забезпечення прожиткового мінімуму, фінансування витрат на книги. Також була надана можливість передавати право на освіту дружині/чоловіку або дітям.

Закон Гарррі У. Колмері про допомогу ветеранам в галузі освіти, який зазвичай називають "Закон про права військовослужбовців", був підписаний 16 серпня 2017 року. Цей Закон вніс ряд змін до Закону про пільги демобілізованим, однією з яких було продовження граничного терміну для використання Положення «Після 11 вересня 2001 року» цього Закону (Elimination of 15-year Limitation to use the Post-9/11 GI Bill Program).

У новому законопроекті існує понад 21 положення, що стосуються військовослужбовців, які навчаються. Деякі зміни вже введені в дію, а деякі будуть введені в дію найближчим часом.

Нові положення, що набувають чинності відразу, включають:

- Скасування 15-річного обмеження на використання програми "Після 9 вересня 2001" (Post 9/11 GI Bill).
- Скасування 15-річного обмеження для використання виплат згідно вищезазначеної програми для демобілізованих ветеранів а також членів їх сімей, що знаходяться на утриманні.

- Пріоритетне зарахування на навчання з чітким визначенням шкіл, які пропонують пріоритетне зарахування. Ця зміна вступила в силу 16 серпня 2017 року.
- Кредитування програми перепідготовки для демобілізованих і членів їх сімей.

Розширена програма допомоги в галузі науки і техніки ветеранам, які зараховані на навчання по цих напрямках. Ветерани можуть отримувати стипендію у вигляді виплат протягом дев'яти місяців або єдиноразову виплату на загальну суму 30 000 доларів США. (Стипендія обмежена до 100 мільйонів доларів США на рік.) Ця поправка набирає чинності з 1 серпня 2019 року. [10]

Кількість ветеранів, які скористались пільгами на освіту була стабільною до 2010 року, після 2011 року відбувалось незначне зростання, але в 2013 році - зниження.

У 2016 році близько 5,17 мільйона ветеранів отримали ступінь бакалавра або вище. Незважаючи на високий рівень освіти, кількість безробітних серед ветеранів вище, ніж серед цивільних осіб. [11]

За період з 2014 року в Україні виникли різні програми підтримки учасників бойових дій і їх сімей з боку волонтерських організацій. Психологи проводять тренінги, в процесі яких демобілізовані бійці проходять через усвідомлення стану ПТСР до посттравматичного росту.

Важливе значення для учасників бойових дій має програма реабілітації на державному рівні. Програма передбачає законодавчо закріплені гарантії реабілітації та адаптації учасників бойових дій.

Одним з пунктів цієї програми є професійна реабілітація і професійна освіта. Закон про державну підтримку освіти для учасників АТО і їх дітей створив умови отримання вищої професійної освіти.

6 червня 2015 р. набрав чинності Закон України № 425-VII «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки учасників бойових дій та їх дітей, дітей, один з батьків яких загинув в районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій або збройних конфліктів або під час масових акцій громадянського протесту, дітей, зареєстрованих як внутрішньо переміщені особи, для отримання професійно-технічної та вищої освіти.» [2]

Держава забезпечує дітям учасників бойових дій відповідно до пункту 19 частини першої статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту, дітям, один із батьків яких загинув (пропав без вісті) у районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій чи збройних конфліктів

або помер внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних у районі проведення антитерористичних операцій чи збройних конфліктів, а також внаслідок захворювання, одержаного в період участі в антитерористичній операції, дітям, один із батьків яких загинув під час масових акцій громадянського протесту або помер внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час масових акцій громадянського протесту, дітям, зареєстрованим як внутрішньо переміщені особи, у тому числі дітям, які навчаються за денною формою навчання у професійно-технічних та вищих навчальних закладах, - до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років, державну цільову підтримку для здобуття професійно-технічної та вищої освіти у державних та комунальних навчальних закладах.»

Відповідно до цього Закону «державна цільова підтримка для здобуття професійно-технічної та вищої освіти надається у вигляді:

- повної або часткової оплати навчання за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів;
- пільгових довгострокових кредитів для здобуття освіти;
- соціальні стипендії;
- безоплатного забезпечення підручниками;
- безоплатного доступу до мережі інтернет, систем баз даних у державних та комунальних навчальних закладах;
- безоплатного проживання в гуртожитку.» [3]

У вересні 2014 року Постановою Кабінету міністрів України було створено Державну службу України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції, одним з напрямків діяльності якої є участь у міжнародному співробітництві у сфері захисту ветеранів війни та учасників антитерористичних операцій.

У 2014 році за підтримки Благодійного фонду «БрейнБаскет Фаундейшн» було розпочато соціальний освітній проект фонду Coding for the Future. Цей освітній проект покликаний допомогти людям, постраждалим від бойових дій на Сході України, багато з яких втратили роботу, мають фізичні вади і не можуть займатися своєю попередньою професійною діяльністю, адаптуватися до нових життєвих умов. В рамках проекту учасники програми безкоштовно проходять навчання комп'ютерним наукам, що дозволить їм працевлаштовуватись в українських ІТ-компаніях або займатись дистанційною роботою у сфері інформаційних технологій. Перша хвиля проекту стартувала в листопаді 2014 року. Відтоді навчання за

програмою завершили 137 слухачів у Києві, Харкові та Дніпрі, кожен третій з яких працевлаштувався в сфері ІТ. [12]

За даними Державної служби зайнятості в січні-липні 2017 року понад 700 демобілізованих осіб пройшли професійне навчання в центрах професійної освіти при Державній службі зайнятості. Крім професійного навчання здійснюється підвищення кваліфікації безробітних за напрямком «організація підприємницької діяльності». Протягом 2016 року таке навчання пройшли 292 безробітних громадян з числа учасників АТО.

В НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» з перших днів долучився до волонтерської допомоги учасникам АТО. За ініціативою ректора М. З. Згуровського в НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського» створено добровільну організацію «Волонтерський батальйон КПІ». Її мета – надання допомоги військовим, пораненим і сім'ям загиблих співробітників КПІ. Установчі збори Волонтерського батальйону НТУУ «КПІ» відбулися 9 вересня 2014 року.

Волонтери відвідують військові шпитали і допомагають пораненим. Студенти і викладачі проводять навчання поранених бійців. [13]

Протягом 2015-16 року студенти і викладачі проводили заняття з пораненими, що перебували на лікуванні у Головному військово-медичному клінічному госпіталі державної прикордонної служби. Програма навчання включала заняття з англійської мови і навчання основам програмування і роботі з інформаційними системами. Заняття допомагали важко пораненим бійцям подолати депресію, підвищували загальну мотивацію. Спочатку проводилось анкетування з метою відбору бажаючих. Виявилось, що бажаючих займатися було багато, тому до заняття з пораненими проводили декілька викладачів і студенти. Книжковий центр “International House” забезпечив книжками і необхідною літературою.

Автор була серед викладачів-волонтерів і проводила заняття з англійської мови в госпіталі державної прикордонної служби. Особливо вразив молодий чоловік Р. 28 років, який в 2014 році отримав важке поранення на кордоні з Росією. У нього був пошкоджений хребет. Коли вперше я його побачила, він міг тільки повертати голову, руки були слабкі, тому не міг тримати книжку, до того ж в нього була депресія. Певний час з початку наших занять, протягом першого місяця, я намагалась підібрати до нього підхід, щоб мотивувати до

занять. Через місяць він вже чекав занять, напевно як можливість поспілкуватись. З часом він втягнувся в процес навчання і з'явилися перші результати. Навчання тривало півроку. За цей час Р. зробили операцію і почався процес реабілітації. Він вже міг сидіти. Процес реабілітації продовжився в США, куда його відправили на кошти волонтерів. Сподіваюсь, що в Р. все склалось добре в житті.

Волонтер з Теплоенергетичного факультету НТУУ «КПІ ім.І.Сікорського», Максим Ляшенко, допомагав пораненим з вивчення мови програмування Java і вступу у вищі навчальні заклади. Крім того він підготував пропозиції щодо внесення змін до Закону про вступ учасників АТО до вищих навчальних закладів і передав його в одну з депутатських груп Верховної Ради для врахування під час підготовки відповідних законопроектів. [13]

Можливість учасникам бойових дій отримати вищу освіту за державної підтримки допомагає адаптуватися до мирного життя, чому свідчать самі ветерани АТО. Павел Тихонівський в 2014 році пішов добровольцем на фронт. В лютому 2015 він був важко поранений під селищем Широкіне і переніс 6 операцій, був демобілізований. Мав стан пригніченості. За підтримки волонтерів пройшов соціальну адаптацію на тренінгах. В процесі тренінгів прийшло усвідомлення стану посттравматичного стресового розладу, знайшов внутрішній ресурс для особистісного росту і поступив на навчання в Український Католицький університет. На думку Павла, людина швидко дорослішає і розкривається її внутрішній потенціал, виникає бажання оволодіти новою професією. [14]

Багато ветеранів АТО мають бажання змінити кваліфікацію. Одним з таких є Сергій Б., кадровий військовий, який мав сім'ю і дім в Донецьку. З самого початку військових дій на Сході країни брав участь в бойових операціях Збройних сил України. Був важко поранений, втратив дім і сім'ю. Волонтерська організація Києва підтримувала його в шпиталі, допомогли знайти житло. Волонтери Київського політехнічного університету імені Сікорського допомогли підготуватися до вступу в цей ВУЗ. Наразі він навчається на факультеті соціології і права.

4. Висновки

Повернення назад до цивільного життя є особливо важким для тих, хто зазнав фізичних ушкоджень під час бойових дій і має посттравматичні стресові розлади. Психологічна допомога

учасникам бойових дій, їх соціальна адаптація до мирного життя є надзвичайно важливими як для кожного з постраждалих, так і для суспільства в цілому. Можливість отримання професійної освіти або перекваліфікація, як і сам процес навчання є дієвим засобом в процесі реабілітації учасників бойових дій і їх адаптації до мирного життя.

Проблема реабілітації і адаптації учасників бойових дій повстала в Україні порівняно недавно, тому потребує подальших досліджень щодо результатів реабілітації учасників бойових дій, серед них кількість тих, хто отримав вищу освіту і рівень їх працевлаштування.

References:

1. Закон України про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 45, ст.425
2. Закон України № 425-VII «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки учасників бойових дій та їх дітей, дітей, один з батьків яких загинув в районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій або збройних конфліктів або під час масових акцій громадянського протесту, дітей, зареєстрованих як внутрішньо переміщені особи, для отримання професійно-технічної та вищої освіти. Е-ресурс: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/425-19>
3. Закон про держпідтримку освіти для учасників АТО і їх дітей набув чинності в Україні. РБК-Україна. Е-ресурс: <https://www.rbc.ua/ukr/news/zakon-gospodderzhke-obrazovaniya-uchastnikov-1433588295.html>
4. Закон України про державну підтримку освіти для учасників АТО і їх дітей створив умови отримання вищої професійної освіти. Електронний доступ: Е-ресурс: <https://life.pravda.com.ua/columns/2016/11/24/220536/>
5. Військова панорама. Кількість і розподіл по відомствам учасників бойових дій в Україні на початок 2017 року. Е-ресурс: <https://wartime.org.ua/33407-klkst-rozpodl-po-vdomstvam-uchasnikv-boyovih-dy-v-ukrayin-na-pochatok-2017-roku.html>
6. Тарабарина Н.В. Практикум по психологии посттравматического стресса. – СПб: Питер, 2001. –272 с.
7. Men Under Stress. Dr.Roy R.Grinker, John Paul Spiegel. Churchill, 1945 Psychology. Pathological – 484 pages. Е-source: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015004135524;view=1up;seq=16>
8. Veterans and PTSD. Е-source: <http://www.veteransandptsd.com/PTSD-statistics.htm>
9. Психологічна реабілітація та психіатрична допомога учасникам АТО. Шляхи зменшення рівня суїцидів серед військовослужбовців та демобілізованих із зони АТО. Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України. 18

- вересня 2017. Е-ресурс: <http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/148493.html>
10. US Department of Veterans Affairs. E-source: <https://www.benefits.va.gov/gibill/history.asp>
 11. The Statistics Portal. E-source: <https://www.statista.com/statistics/250294/us-veterans-by-education>
 12. Brain Basket Foundation. Coding for Future. E-ресурс: <https://brainbasket.org/coding-for-future/>
 13. Допомагають волонтери КПП. Е-ресурс: <http://kpi.ua/1601-1>
 14. Ветерани.УА. Е-ресурс: <http://veterano.com.ua/rukhn-veteraniv/novini/4707-besplatnoe-obrazovanie-dlya-veteranov-ato-chto-delat-i-kuda-obrashchatsya>
 15. Responses of Clergy to 9/11: Posttraumatic Stress, Coping, and Religious Outcomes. Janice Meisenhelder, John P. Marcum. First published 16.11.2004 : E-source: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-5906.2004.00255.x/full>
 16. C.L.Franklin et al., 2002 Does "subthreshold" posttraumatic stress disorder have any clinical relevance? Zlotnick C., Franklin C.L., Zimmerman M. Compr. Psychiatry. 2002 Nov-Dec; 43(6): 413-9
 17. Питман Р. Посттравматическое стрессовое расстройство: эмоции, обуславливание и память / Р.Питман, А Шевелев, С.Орр // Клиническая психология: хрестоматия / сост. Н.В. Тарабарина. Санкт-Петербург: — Питер, 2000. — 352 с.

Transliteration of References:

1. Zakon Ukrainy pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1993, № 45, st. 425
2. Zakon Ukrainy № 425-VII «Pro vnesennia zmin do deiaxykh zakoniv Ukrainy shchodo derzhavnoi pidtrymky uchasyukiv boiovykh dii ta yikh ditei, ditei, odyh z batkiv yakykh zahynuv v raioni provedennia antyterorystychnykh operatsii, boiovykh dii abo zbroinykh konfliktiv abo pid chas masovykh aktsii hromadianskoho protestu, ditei, zareiestrovanykh yak vnutrishno peremishcheni osoby, dlia otrymannia profesiino-tekhnichnoi ta vyshchoi osvity. E-resurs: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/425-19>
3. Zakon pro derzhpidtrymku osvity dlia uchasyukiv ATO i yikh ditei nabuv chynnosti v Ukraini. RBK-Ukraina. E-resurs: <https://www.rbc.ua/ukr/news/zakon-gospodderzhke-obrazovaniya-uchastnikov-1433588295.html> <https://www.rbc.ua/ukr/news/zakon-gospodderzhke-obrazovaniya-uchastnikov-1433588295.html>
4. Zakon Ukrainy pro derzhavnu pidtrymku osvity dlia uchasyukiv ATO i yikh ditei stvoryv umovy otrymannia vyshchoi profesiinoi osvity. Elektronnyi dostup: E-resurs: <https://life.pravda.com.ua/columns/2016/11/24/220536/>
5. Viiskova panorama. Kil'kist i rozpodil po vidomstvam uchasyukiv boiovykh dii v Ukraini na pochatok 2017 roku. E-resurs: <https://wartime.org.ua/33407-klkst-rozpodl-po-vidomstvam-uchasnykv-boyovih-dy-v-ukrayin-na-pochatok-2017-roku.html>

6. Tarabaryna N.V. (2001). *Praktykum po psykhologii posttravmatycheskogo stressa*. SPb: Pyter. 272 s.
7. *Men Under Stress*. Dr.Roy R.Grinker, John Paul Spiegel. Churchill, 1945 Psychology. Pathological – 484 pages. E-source: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015004135524;view=1up;seq=16>
8. *Veterans and PTSD*. E-source: <http://www.veteransandptsd.com/PTSD-statistics.htm>
9. *Psykholohichna reabilitatsiia ta psykhiatrychna dopomoha uchasykam ATO. Shliakhy zmenshennia rivnia suitsydiv sered viiskovosluzhbovtiv ta demobilizovanykh iz zony ATO. Informatsiine upravlinnia Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 18 veresnia 2017. E-resurs:: <http://iportal.rada.gov.ua/news/Novyny/148493.html>
10. *US Department of Veterans Affairs*. E-source: <https://www.benefits.va.gov/gibill/history.asp>
11. *The Statistics Portal*. E-source: <https://www.statista.com/statistics/250294/us-veterans-by-education>
12. *Brain Basket Foundation. Coding for Future*. E-resurs: <https://brainbasket.org/coding-for-future/>
13. *Dopomahaiut volonteriy KPI*. E-resurs: <http://kpi.ua/1601-1>
14. *Veterany.UA*. E-resurs: <http://veterano.com.ua/rukh-veteraniv/novini/4707-besplatnoe-obrazovanie-dlya-veteranov-ato-chto-delat-i-kuda-obrashchatsya>
15. *Responses of Clergy to 9/11: Posttraumatic Stress, Coping, and Religious Outcomes*. JaniceMeisenhelder, John P. Marcum. First published 16.11.2004 : E-source: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-5906.2004.00255.x/full>
16. Franklin C.L. et al. (2002). Does “subthreshold” posttraumatic stress disorder have any clinical relevance? Zlotnick C., Franklin C.L., Zimmerman M. *Compr. Psychiaatry*. 2002 Nov-Dec; 43(6): 413-9
17. Pytman R. (2000). *Posttravmatycheskoe stressovoe rastroistvo: emotsyy, obuslavlyvanye y pamiat / R.Pytman, A Shevelev, S.Orr // Klynyncheskaia psykhohyia: khrestomatiya / sost. N.V. Tarabaryna. Sankt-Peterburh: Pyter, 2000. 352 c.*

The Author

Kateryna BONDARENKO
*National Technical University of Ukraine
"Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"*
Kyiv, Ukraine
E-mail: indrikoteria@gmail.com

Abstracts

КАТЕРИНА БОНДАРЕНКО. Освіта як засіб реабілітації та адаптації до мирного життя учасників бойових дій. *Стаття присвячена посттравматичним стресовим розладам учасників бойових дій і питанням їх реабілітації і адаптації до мирного життя. Розглядаються закріплені в українському законодавстві гарантії соціальних пільг учасникам бойових дій в галузі освіти. В статті розглядається міжнародний досвід інших країн, а саме США щодо програм допомоги ветеранам-учасникам бойових дій. Наводяться статистичні дані про кількість учасників програм реабілітації в Україні і США. Проблема реабілітації і адаптації учасників бойових дій повстала в Україні порівняно недавно, тому потребує подальших досліджень.*

Ключові слова: освіта, учасник бойових дій, ветеран, реабілітація, адаптація до мирного життя.

KATARZYNA BONDARENKO. Edukacja jako środek rehabilitacji i przystosowania do spokojnego życia kombatanów. *Artykuł poświęcony jest zespołom stresu pourazowego kombatanów oraz zagadnieniom ich rehabilitacji i przystosowania do spokojnego życia. Rozważa się gwarancje ulg socjalnych dla kombatanów w dziedzinie edukacji zapisane w ustawodawstwie ukraińskim. W artykule poddano analizie międzynarodowe doświadczenia innych krajów, a mianowicie Stanów Zjednoczonych, w zakresie programów pomocowych dla weteranów wojennych. Zaprezentowano dane statystyczne dotyczące liczby uczestników programów rehabilitacyjnych na Ukrainie i w USA. Problem rehabilitacji i adaptacji kombatanów pojawił się na Ukrainie stosunkowo niedawno, dlatego wymaga dalszych badań.*

Słowa kluczowe: edukacja, kombatan, weteran, rehabilitacja, przystosowanie do spokojnego życia.

* Стаття підготовлена у 2017 році (коли тривав 4-й рік війни, яку в 2014 році розпочала Росія проти України) і вперше представлена на I-й Міжнародній Міждисциплінарній Асамблеї «“ПТСР: дорослі, діти та родини в ситуації війни” (8-10 грудня 2017 року, м. Київ, Україна) (Ред.)